

کیوان میرهادی

اصول و آواهای ارکستر مجلسی

ارگان رسمی تمرین کند و وابسته به آن ارگان و یا نهاده و یا... باشد. چون، متأسفانه، دیر یا زود مسائل مالی، گریبانگیر اعضا شده و کل کار هنری را تحت‌الشعاع خود قرار می‌دهد.

نحوه سازمان‌دهی یک ارکستر مجلسی کوچک:

این طور به نظر می‌رسد که با افزایش نوازندگان نسبتاً خیره از سال ۷۲ به بعد، یعنی بعد از بازگشایی دانشگاه‌های موسیقی، نوازندگان بیشتری مایل به همکاری با ارکسترهای سمفونیک تهران و صنوسیما شده و یا این که قراردادهایی برای پر کردن نوار و یا سی‌دی با استودیوهای مختلف می‌بندند. پس اکثر اوقات این گروه، که گیریم بعضی از آن‌ها خواهان تشکیل یک ارکستر مجلسی هم باشند، بین سه کار مهم و پول‌ساز مطرح در سطح جامعه تقسیم می‌گردد. در این جا وظیفه سرپرست و یا کسی که مسئولیت سازماندهی را به عهده می‌گیرد این است که از طریق جلب توافق نوازندگان، حقوق و مزایای کافی نیز برای ایشان تعیین کند. به عبارت دیگر، طی مشاهدات مکرر در طول زمان، این امر بیشتر به یقین نزدیک گردیده است که، موکول نمودن پرداخت حقوق اعضا به بعد از اجرای کنسرت، در اغلب اوقات (و حتی با کمی احتیاط؛ همیشه) به تلاشی ارکستر مجلسی انجامیده است.

که ردیف یا پولت Pull را تشکیل می‌دهد. نفر کنار سرپولت، وظیفه ورق زدن صفحات را به عهده می‌گیرد. سازهای بادی نیز در قسمت عقب سازهای آرشه‌یی قرار می‌گیرند.

با یک ارکستر مجلسی می‌توان خیلی کارها انجام داد. برای مثال، اکثر کنسرتوها یا آثار مجلسی دوران باروک و یا اوایل کلاسیک و حتی رمانتیسیم و حجم قابل توجهی از کارهای مدرن قرن بیستم برای این نوع ارکسترهای کوچک نوشته شده‌اند. پس رپرتوار زیادی برای اجرا، در دسترس است.

از طرف دیگر، نوازندگان و خوانندگان جوان و یا آماتور و یا حتی حرفه‌یی که معمولاً همیشه فرصت نمی‌یابند تا در برابر ارکسترهای سمفونیک خودی نشان دهند، از طریق اجرای کنسرت با ارکستر کوچک مجلسی، بسیار با انگیزه‌تر به آینده هنری خود باور آورده و سولیست‌های جدید نسل‌های بعد از این راه زودتر شناسایی شده، قدم به صحنه موسیقی حرفه‌یی می‌نهند.

در ایران، تشکیل یک گروه از نوازندگان مصمم و با تجربه به شرط آن که شرایط زمانی، مکانی و مالی فراهم باشد، امری شدنی است و علاوه بر این، به گذشت و فداکاری اعضا و رهبر گروه بستگی تام دارد. ارکستر مجلسی، صد البته بهتر است که در مکانی، تحت نظارت

آن‌گونه که از نام ارکستر مجلسی برمی‌آید، ارکستری است برای فضای محدود و سرپوشیده و یا فضای مجلسی؛ ارکستری است از گروه معدودی نوازندگان سازهای زهی، بادی و ضربی که تعداد آن‌ها می‌تواند از ۷ تا ۳۰ نفر باشد. ارکستر مجلسی می‌تواند فقط از نوازندگان سازهای زهی آرشه‌یی نیز تشکیل شود؛ حداقل اعضای ارکستر زهی ۷ نفر به این شرح است:

۱. دو ویلن اول
۲. دو ویلن دوم
۳. یک ویولا
۴. ویلن سل
۵. کنترباس

سایر حالات ارکستر زهی:

۱. ۳ تا ۴ ویلن اول	۱. ۶ ویلن اول
۲. ۳ تا ۴ ویلن دوم	۲. ویلن دوم
۳. ۱ یا ۲ ویولا	۳. ۱ یا ۲ ویولا
۴. ۱ یا ۲ ویلنسل	۴. ۲ یا ۳ ویلنسل
۵. ۱ کنترباس	۵. ۱ یا ۲ کنترباس

برای ارکسترهای مجلسی بزرگ‌تر، نسبت‌های گروه‌های پنج‌گانه فوق به صورت: هر گروه ۲ تا کمتر از گروه قبلی انتخاب می‌شود.

سازهای بادی چوبی و بادی برنجی، برحسب نوع کار انتخابی، می‌توانند حداقل، یک عدد، از میان فلوت، فاگوت، ترومپت و هورن انتخاب گردند، که تعداد آن‌ها معمولاً در پارتیتورها ذکر شده است. روبه‌روی هر دو نوازنده، یک سه پایه نت قرار دارد

ذکر نکته دیگری حائز اهمیت است و آن این که، اعضا اگر از میان نوازندگان تقریباً هم سطح از لحاظ تکنیک نوازندگی انتخاب گردند، نتیجه بهتری عاید می‌گردد. البته حساب سرگروه‌ها^۲ جدا است. ولی، نوازندگان دیگر نباید فاصله تکنیکی خیلی زیاد از سرگروه خود داشته باشند. زیرا، در ارکستر مجلسی، نوازندگی تک تک اعضا اهمیت داشته و یک فرد نمی‌تواند وظیفه‌اش را به دیگری محول کند (ولو حتی یک میزان) چون، فوراً این امر به طور محسوس به چشم می‌خورد.

نوازندگی در ارکستر مجلسی، برخلاف ارکستر سمفونیک، به دقت و هوش و سرعت عمل و جسارت بیشتری احتیاج دارد. به دیگر سخن، تقریباً تمام اعضای گروه، برای خود سولست و تکنواز قلمداد شده‌اند که توانستند در چنین گروهی جای گیرند. نکته دیگر، مشخص نمودن حتمی و قطعی محل تمرینات و ساعات و روز آن است که این امر می‌باید در صدر امور قرار گیرد.

یکی از راه‌های ادامه حیات ارکستر مجلسی در ایران، برنامه‌ریزی برای کنسرت‌ها و دعوت از سولست‌هاست. ارکستری که اعضای آن بدون مدیریت صحیح برای برپایی کنسرت‌های سالیانه و فقط به منظور تمرین صرف، به گرد هم آیند سریعاً از هم می‌پاشد چون، عامل کنسرت، به تنهایی، انگیزه‌ی قوی بوده و فوق‌العاده مشوق تمرینات سخت و جدی است. گاهی نیز دیده شده است که آنسامیل‌های^۳ کوچک نوازندگان، تحت سرپرستی ویلن اول یا کنسرت مایستر شروع به تمرین می‌کنند و چون، خود نوازنده ویلن اول به نوازندگی مشغول است، لذا مشکل بتواند در آن واحد وظیفه رهبری را هم به عهده بگیرد. لذا این امر نیز به نوبه خود باعث ناامیدی اغلب گروه‌های جوان گردیده است. توصیه می‌شود که حتماً، فردی خارج از گروه که ضمناً، تمامی اعضا، وی را به رهبری قبول داشته باشند، این سمت را تقبل کنند.

نکات تکنیکی: دینامیسیم^۴:

اگر دینامیسیم ارکستر مجلسی در حدودهای زیر در نظر گرفته شود نتیجه مطلوب‌تری عاید خواهد شد:

الف. *mf* به جای *f* (نیمه قوی به جای قوی)

ب. *f* به جای *ff* (قوی به جای دو برابر قوی‌تر)

ج. *pp* به جای *p* (دو برابر ضعیف‌تر به جای ضعیف)

برای مثال، دینامیسیم واقعی *ff* اکثراً در ارکسترهای سمفونیک معنی خود را می‌یابد؛ جایی که هم سالن بزرگتری مهیاست و هم تعداد نوازنده بیشتری، در آن واحد، این دینامیسیم را می‌توانند اجرا کنند. لذا مشکل عمده این است که چون اغلب نوازندگان ارکسترهای

مجلسی را در ایران، اعضای ارکسترهای سمفونیک تشکیل می‌دهند، لذا این گروه از نوازندگان، اکثراً با همان ذهنیت دینامیکی ارکستر سمفونیک وارد گروه مجلسی شده و با نوازندگی به سیاق سابق، باعث برهم خوردن تعادل صدایی بافت موسیقی شده، نتیجتاً صدایی بلند، خشن و زمخت تولید می‌کنند. که خیلی زود گوش شنونده را خسته می‌سازد. بدیهی است که رهبر در این مواقع، باید کاملاً گوش به زنگ بوده و درباره رعایت نکات دینامیکی تذکرات لازم را بدهد.

آرشه‌گذاری^۵:

آرشه‌گذاری با موافقت اعضا و توسط کنسرت مایستر که همان نفر اول ویلن اول‌هاست انجام می‌گیرد. در ضمن مشاهده اجرای کنسرت یک ارکستر مجلسی، متوجه می‌شوید که ویلن‌های اول و دوم و ویولاها همگی با هم، و در یک جهت آرشه می‌کشند. این امر کاملاً حساب شده بوده و به دانش و مهارت و تجربه و سلیقه کنسرت مایستر بستگی دارد.

یکدست‌نوازی^۶:

نوازندگان ارکستر باید سعی کنند که در گروه خود کاملاً همرنگ و یکدست نوازندگی کنند. به طوری که یک صدای قوی و تقویت شده از گروهی خاص شنیده شود. اگر از سازی، تنها یک عدد در ارکستر به کار برده شود، نوازنده آن ساز، نهایت احتیاط را بکند تا صدای سازش بیرون نزند (جز در مواقع خاص که در پارتیتور ذکر شده است) و در خدمت کل ارکستر قرار گیرد.

سکسیون^۷:

برگزاری جلسات سکسیون، در پیشبرد قسمت‌های دشوار تکنیکی، کاملاً مفید است. این جلسات، به مدت محدود و برای یک خط از نوازندگان ترتیب داده می‌شود. برای مثال، اگر در خلال تمرینات مشاهده گردد که ویلن‌های دوم در اجرای قسمت مربوط به خودشان خوب عمل نمی‌کنند، این گروه باید با صلاحدید و نیز تحت سرپرستی سرگروه ویلن دوم، جلسه جداگانه‌یی ترتیب داده و مبادرت به رفع اشکال کنند.

نکات دیگر^۸:

در اجرای کارهای ارکستر که همراهی کورال نیز دارند، رهبر ارکستر با مشورت رهبر کورال، مسئولیت هر دو کار را بر عهده گرفته و قطعه را رهبری می‌کند. در پایان هر کنسرت، رهبر ارکستر، رهبر کورال را روی صحنه مشایعت می‌کند. و در ضمن، نام رهبر کورال، در بروشورها و تبلیغات کنسرت (با ضمیمه لوگو) قید می‌گردد. ذکر اسامی اعضای ارکستر یا کورال الزامی نیست. ولی، اگر این کار انجام گیرد

لطف بیشتری به کار می‌بخشد. مدیریت ارکستر مجلسی در انتخاب اعضای هنرستانی، نهایت احتیاط را بکند و شایسته است که حتماً از مدیریت هنرستان موسیقی مجوز کتبی شرکت در ارکستر مجلسی را تهیه کند. در ضمن از والدین این اعضا نیز موافقتنامه کتبی، مبنی بر حضورشان در گروه را دریافت دارد و به قول شفاهی بسنده نگردد. رعایت نکردن چنین امور ساده‌یی، اغلب به حضور نیافتن اعضای هنرستانی در شب‌های کنسرت و در نتیجه، به خطر افتادن برنامه و به هدر رفتن منابع مالی و زمانی منجر گردیده و لطمه روحی فراوانی به دیگر اعضا وارد کرده است. در اجرای کنسرت‌ها، نوازنده سولست بر ارکستر غالب می‌آید و حق دارد سلیقه خود را نسبتاً، تحمیل کند. ولی در نهایت، کنترل این امر با صلاحدید رهبر بوده و کاملاً به شرایط تمرینات بستگی دارد. به هر حال، اکثراً، کفه ترازو به نفع سولست است و اعضای دیگر ارکستر در کمال متانت، این امر را بدیهی فرض می‌کنند.

بعضی رهبرها، با مشاهده کوچکترین خطا، کار را متوقف می‌کنند. بعضی دیگر، ترجیح می‌دهند بعد از گذشت مدتی، دستور توقف داده شود. هر دو نوع این تمهیدات صحیح بوده و به سلیقه شخص رهبر برمی‌گردد. گاهی اوقات نیز با توافق ارکستر و رهبر، تلفیقی از هر دو تکنیک به کار برده می‌شود. باز هم یادآوری می‌شود که کنترل عصبی رهبری گروه، فوق‌العاده حائز اهمیت است و رهبری که نتواند حد فاصل احترام‌آمیز خویش و نوازنده را تشخیص داده و مرزها را بدون مسئولیت مخدوش کند، لطمه جبران‌ناپذیری به آینده حرفه‌یی خود خواهد زد. بر رهبرهای جوان آینده است تا در تزکیه نفس خود بکوشند و سعی کنند در درجه اول هنرمندی فروتن بوده و با مطالعه فراوان انواع رشته‌های هنر، روانکاوی، مدیریت، جامعه‌شناسی و ادبیات، جسم و روح خود را برای این مهم آماده سازند و تصور نکنند با گرفتن چوبدستی حقیر، می‌توانند هر سخن خود را به کرسی بنشانند.

نیز، این موضوع را مد نظر قرار بدهند که، همیشه و تکرار می‌کنیم، همیشه نوازندگان چیره‌دستی وجود دارند که فقط به خاطر هنر و اعتلای آن و ارضای نفسانی خویش، آن هم تحت شرایطی خاص است که رهبری فرد معین را قبول می‌کنند و چه بسا، نوازندگان کهنه‌کاری که با رهبرها و ارکسترهای فراوانی کار کرده‌اند، ضمن تمرینات، می‌توانند توصیه‌هایی به رهبر بکنند که شاید به تصور وی هم نمی‌آمده است و یا این که ایرادهایی بگیرند که حتی با غرور وی سروکار نباید. به یک کلام، با این که، مادیات، متأسفانه نقش مهمی در شکل‌گیری و حیات یک ارکستر مجلسی دارد ولی نباید تصور شود که همه چیز بدان ختم می‌گردد.

كوترباس
ويلن آلنو ويلن دوم ويلن دوم ويلن لول ويلن لول
ويلنسل
كسرت ما پستو

رهبر

۱۳ نفره:

كوترباس
ويلن آلنو ويلن دوم ويلن دوم ويلن لول ويلن لول
ويلنسل
ويلنسل
رهبر

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱۹ نفره:

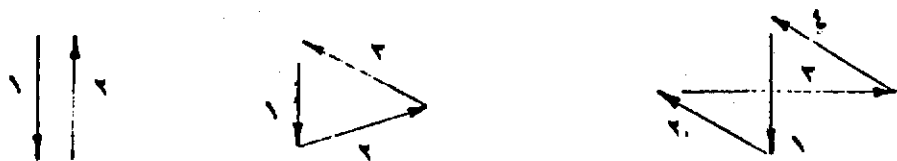
كوترباس
ويلن آلنو ويلن دوم ويلن دوم ويلن لول ويلن لول
ويلنسل
ويلنسل
ويلن لول ويلن لول

رهبر

مختصری هره رهبری با چوبدست:

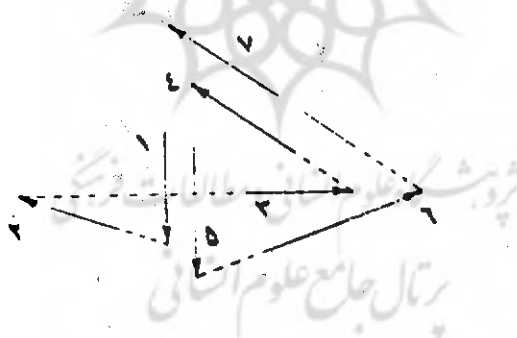
در میانه یک فضای باز بایستید، چوبدست رهبری را قدری در داخل دست خود جابه‌جا کنید تا طریقه طبیعی نگهداشتن آن را بیابید. وقتی چوبدست، بین

انگشت شست و دو انگشت دیگر نشانه و وسط محکم گرفته شده، امتداد آن در جهت انگشت شست می‌باشد. آرنج را کاملاً از بدن دور کنید و با سرعتی آرام، میزان‌های دو ضربی و سه ضربی و چهارضربی را به طریق زیر ضرب بزنید:

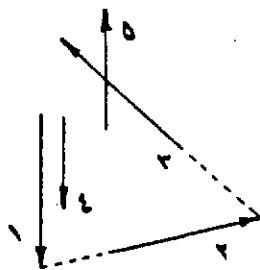

• میزان‌های: پنج ضربی و هفت ضربی را می‌توان از ترکیب (۳ ضربی و ۲ ضربی) و (۴ ضربی و ۳ ضربی) نشان داد:

سمتی به گردش در آورد زیرا وی مشغول بیان موسیقی است و در غیر این صورت هرگز نمی‌تواند رهبری خوبی ارائه دهد.

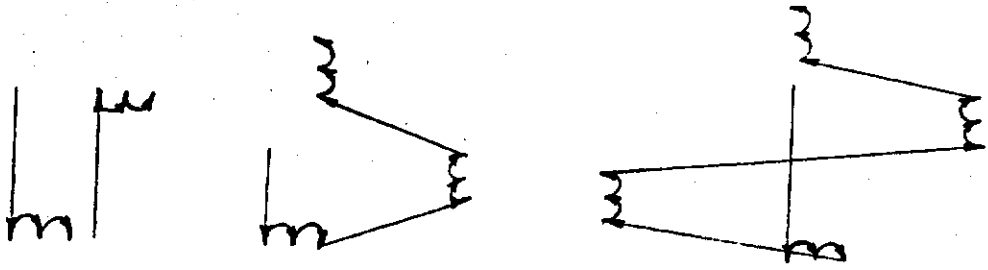

آن قدر ضرب زدن باید طبیعی باشد که اصلاً به فکر این که دست در کدام سمت حرکت می‌کند نیافتید. بعد از این که در ضرب زدن احساس راحتی کردید پارتیتور قطعات مورد علاقه خود را همراه با نوار آن‌ها تمرین کنید و ضمن رهبری، باید بتوانید به صدای بلند با آهنگ بخوانید و گروه ارکستر یا گتر خیالی را روبه‌روی خود مجسم کنید. به فرمان‌های شروع قاطع خیلی دقت کنید. نوازندگان و خوانندگان، شروع سر ضرب را قطعی و بدون شک و تردید از رهبر خود توقع دارند. ضرب زدن، با وقار و ثابت باشد. راست و راحت بایستید و عضلات گردن و شانه‌ها را منقبض نکنید، کمی پاها باز باشد ولی زانوها خم نشود. ضرب زدن در ارتفاع‌های گوناگون را تمرین کنید. دامنه ضرب زدن‌هایتان را به دلخواه زیاد و کم کنید. بگذارید موسیقی در بدنتان به جریان بیافتد و حرکات دستان و چشم‌ها و سرگردن را خود به خود تحت اختیار درآورید. در مواقعی بهتر است تمام بدن ثابت بوده و ضرب‌زنی فقط با مچ دست انجام گیرد. از مترنوم نیز استفاده کنید و با صدای بلند ضرب‌ها را بشمارید.

رهبری باید عادت شود، عادت فعالیت است که قسمت اعظم آن بدون هدایت ذهن انجام می‌شود. به عبارت دیگر نباید سعی شود که ضرب‌زنی طوری انجام گیرد که تنها وقتی به آن فکر می‌کنیم بتوانیم انجامش دهیم. بلکه می‌خواهیم به آن جا برسیم که حرکات معین چوب‌دست، آن‌چنان خودکار و طبیعی باشد که بدون کوچکترین فکری به صورت عادت انجام گیرد. رهبر یک گروه گتر یا ارکستر وقت فکر کردن به آن را ندارد که چوب‌دستش را در حرکت بعدی باید به چه

• ضرب زنی میزان‌های (شش هفتم)، (نه هشتم)، (دوازده هشتم):

• حالات دیگر:

عمومیت نداشته و فقط در حد سلیقه شخصی مسئولان گروه‌ها قابل تأمل است.

• نکته: به دلیل رواج زیاد و محبوبیت یافتن انواع سبک‌های گیتار در سراسر جهان، بی‌مورد نیست تا مختصری هم در باره آنسامبل این ساز توضیح داده شود. گوا این که ضعف صدادهی بلند گیتار کلاسیک، لاجرم آن را به سازی با قابلیت انعطاف کم بدل کرده است. به عقیده نگارنده، بهترین آکومپانیان گیتار، خود گیتار است، ولی سایر ترکیبات ممکن عبارتند از:

۱. گیتار، فلوت ریکورد یا فلوت افقی.
۲. گیتار، باریتون یا متسوسوپرانو.
۳. گیتار، گُر، ویلنسل.
۴. گیتار، سازهای کوبه‌یی کم حجم

پانوشت‌ها:

Chamber Orchestra	۱.
Melatro	۲.
Ensemb	۳.
Dynamism	۴.
Articulation	۵.
Homogenized Playing	۶.
Section	۷.
Ensemble	۸.
Duet	۹.
۱۰. پیانو و خواننده بلی کمتر معمول است.	

کلارینت، فاگوت ۵. هورن، ترومپت، فاگوت ۶. ابوا، فلوت و کلارینت ۷. ویلن، فلوت، فاگوت (هورن) ۸. تریو خوانندگان (به همراهی ساز آکومپانیان).

ج) کوارتت^{۱۲}:

شامل چهار نوازنده است که استاندارد جهانی برای کوارتت، همانا کوارتت زهی است که شامل دو ویلن اول و دوم، آلتو و ویلنسل است. انواع دیگر کوارتت به این شرح‌اند:

۱. کوارتت بادی چوبی: شامل فلوت، ابوا، کلارینت و فاگوت
۲. کوارتت بادی برنجی: شامل دو ترومپت، یک هورن و یک ترومبون یا ترومپت، هورن، ترومبون، توبا.
۳. کوارتت کلارینت: شامل چهار عضو از خانواده کلارینت به دلخواه.
۴. کوارتت شامل چهار پیانو

د) کوئینتت^{۱۳}:

۱. کوئینتت پیانو شامل کوارتت زهی به علاوه پیانو
۲. کوئینتت بادی چوبی
۳. کوئینتت بادی برنجی
۴. دو ابوا، کلارینت، فاگوت، هورن
۵. کوئینتت خوانندگان (به همراهی ساز آکومپانیان).

یک رهبر باید آن قدر، تمرین کند تا بتواند یک گروه خواننده و یا نوازنده را به طور همزمان با یکدیگر و آواز به اجرا کند. در ضمن اجراء اجراکنندگان تان را زیر نظر بگیرید. نگاه آن‌ها باید به شما باشد. چوبدست به آسانی باید دیده شود. باوقار، واضح و با قدرت ضرب را نشان دهید. با دانستن این که بر اوضاع مسلط هستید احساس قدرت کنید. گاهی لبخند بزنید زیرا که به رهبری انسان‌ها مشغولید نه راندن یک ماشین.

آسامبل^۸:

علاوه بر ارکستر مجلسی، انواع دیگر گروه‌نوازی یا آنسامبل در سرتاسر دنیا، چه با سازهای کلاسیک و چه با سازهای بومی هر کشور و یا تلفیق آن‌ها، رواج فراوان داشته و دارد. در این مبحث، هنرجویان با چند نوع گروه‌نوازی سازهای کلاسیک یا آواز کلاسیک که جنبه عام‌تر و مقبول‌تری یافته‌اند آشنا می‌گردند:

الف) دوت^۱ یا دونوازی:

۱. پیانو و ویلن ۲. پیانو و فلوت ۳. ویلنسل و پیانو
۴. ویولا و پیانو ۵. دو پیانو ۶. پیانو و سوپرانو یا متسوسوپرانو یا تنور یا باریتون^{۱۰} ۷. ویلن و ویولا
۸. فلوت و ویلن ۹. کلارینت و پیانو ۱۰. هارپ و فلوت
۱۱. دوئت خوانندگان (به همراهی ساز آکومپانیان).

ب) تریو^{۱۱} یا سه‌نوازی:

۱. تریوی پیانو شامل پیانو، ویلن و ویلنسل ۲. فلوت، هارپ و ویلن ۳. ویلن، ویولا، ویلنسل ۴. فلوت،

Trio	۱۱.
Quartet	۱۲.
Quintet	۱۳.

و) آنسامبل‌های شش نفره و بیشتر: به آنسامبل نوازندگان یا خوانندگان موسوم بوده و وضع کلمات و نام‌های خاص، به سیاق آن‌چه که عرضه گردید،